

Sovietinės hipokrizinės visuomenės kohortos ir jų emancipaciniai poreikiai¹

VYLIUS LEONAVIČIUS, APOLONIJUS ŽILYS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas, Lietuva

El. paštas: vylius.leonavicius@vdu.lt; apolonijus.zilys@vdu.lt

Remiantis žmogaus plėtros teorija analizuojamos ir lyginamos sovietinio laikotarpio paskutinio dešimtmečio jauniausios amžiaus kohortos ir likusios visuomenės materialistinės ir pomaterialistinės vertybinės nuostatos bei gretinamos su sovietiniu laikotarpiu sistemiskai suformuotomis hipokrizinėmis nuostatomis. Tyrime naudoti Europos vertybių tyrimo 1990 m. atliktos bangos duomenys. 16–22 kohorta labiau prioretizavo pomaterialias vertybes ir stipriau deklaravo emancipacinius siekius, bet labiau nei likusios kohortos deklaravo pritarimą viešųjų normų pažeidimams.

Raktažodžiai: hipokrizija, sovietinio laikotarpio visuomenė, materialistinės ir pomaterialistinės vertybės

ĮVADAS

Dabarties ir sovietinio laikotarpio amžiaus kohortų perėjimas į socialinę brandą įvairiais aspektais yra intensyviai tyrinėjamas Lietuvos mokslininkų (Stankūnienė et al. 1999; Mikulionienė 1999, 2000; Lietuvos šeima (red. Stankūnienė, Maslauskaitė) 2009; Kraniauskienė 2009, 2014). Kita vertus, iki šiol nesulaukė didesnio dėmesio paskutinės sovietinio laikotarpio perėjimo į socialinę brandą kohortos hipokrizinių ir emancipacinių nuostatų sąveika. Perėjimas svarbus dėl įgyjamų vaidmenų, numatančių savarankišką veikimą, atsakomybę ir įsipareigojimus ateityje, todėl buvo pasirinkta 1968–1974 m. gimimo kohorta (16–22 m.). Emancipacinius sovietinio laikotarpio visuomenės vertybinius prioritetus aptarsime pasinaudoję R. Ingleharto ir jo kolegų plėtojama moderniosios visuomenės *žmogaus plėtros* materialinių ir pomaterialinių vertybių teorija, kurią derinsime su empiriškai ir teoriškai modeliuojamu sovietinėje visuomenėje buvusiu hipokrizinės sąmonės reiškiniu. Totalitarinio režimo sukurtas viešosios erdvės hipokrizijos reiškinys, kuris kyla dėl nepalankių išorinių sąlygų reikšti nuomonę, buvo visuotinis ir, anot Anthony'io Giddenso, buvo tapęs socialinių veikėjų praktine sąmone.² Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip sovietinės visuomenės 16–22 m. kohorta 1990 m.

¹ Straipsnis parengtas pagal projektą „Lietuvos visuomenės kartų (ne)saugumo patirtys: gyvenimo trajektorijų pasirinkimo motyvai ir galimybės“ (sutartis Nr. S-MIP-19-21), finansuotą Lietuvos mokslo tarybos.

² Praktinė sąmonė – tai vienas iš trijų sąmonės modelio lygių Anthony'o Giddenso *žmogaus veiksnumo* (*human agency*) teorijoje. Praktinės sąmonės lygmuo apibūdina beveik automatizuotą kasdieninį žmonių elgesį, kai individai nei reflektuoja, nei apibrėžia savo elgesį.

derino emancipacinius poreikius su sistemiskai suformuota visuomenės hipokrizine sąmone. Hipotetinis 16–22 m. kohortos vertybinių nuostatų ir hipokrizinės sąmonės derinimo klausimas įdomus ne tik dėl to, kad ši kohorta sovietiniu laikotarpiu jau buvo praėjusi ankstyvąją socializaciją (darželis, mokykla), žengė į ankstyvąją brandą bei buvo socializuota sovietinėje sistemoje gimusių ir pasiekusių socialinę brandą tėvų, bet ir tuo, kad 16–22 m. kohorta 2020 m. buvo 46–52 metų ir yra viena iš aktyviausių dabarties visuomenės socialinių grupių, užimančių įvairias aukštas ir svarbias socialines, politines, kultūrinės ir ekonomines pozicijas. Tai buvo vienas iš motyvų pasirinkti tirti 16–22 m. kohortą.

KOHORTŲ VERTYBINIŲ PRIORITETŲ KAITA

Ronaldo Ingleharto ir jo kolegų plėtojama *žmogaus raidos* teorija teigia, kad visuomenės vertybių kaitą paveikia kultūriniai ir istoriniai konkrečios visuomenės veiksniai. Kita vertus, socioekonominė plėtra, emancipacijos ir demokratizacijos poreikių universalus stiprėjimas sudaro susietą socialinio progreso požymių kompleksą (Inglehart et al. 2000; Inglehart 2000a; 2000b; 2008; Inglehart, Klingemann 2000). Sekant R. Inglehartu, ryškesnius emancipacinius poreikius stipriausiai turėjo reikšti jauniausioji vėlyvojo sovietmečio karta. Pasak R. Ingleharto, pomaterialinės arba sekuliarios ir saviraiškos vertybės stiprėja nuosekliai karta iš kartos, gerėjant sociomaterialinei visuomenės būklei.

R. Ingleharto (2008) teigimu, modernųjų visuomenių kaitą galima analizuoti dviejų tipų vertybių priešpriešomis: tradicinės – sekuliarios ir išlikimo – saviraiškos. Pagal autorių, pirmosios abiejų priešpriešų sąvokos apibūdina materialistines, o antrosios – pomaterialistines vertybes. Teikiant pirmenybę išlikimo ir tradicinėms vertybėms, pirmiausiai pabrėžiama ekonomikos augimo, užtikrinančio materialinių poreikių patenkinimą, bei stiprios valstybės ir religijos, galinčių tapti tvarkos garantais, svarba. Ir priešingai, visuomenės, kurių individai pabrėžia saviraiškos vertybes, turi didesnę poreikį demokratijai ir emancipacijai. Jos taip pat išsiskiria didesniu pakantumu kitų vertybių ir pažiūrų piliečiams. Plačiaja prasme, pomaterialinių vertybių visuomenių individai labiau pabrėžia žinių siekimą, asmens vertę ir orumą, grožio siekius bei stipriau akcentuoja socialinį sutelktumą (Grendstad, Selle 1997).

Svarbu pabrėžti, kad, anot autorių, išlikimo ar saviraiškos vertybės pirmiausiai rodo subjektyviai išgyvenamą materialinį (ne)saugumą, o ne objektyvią materialinę (ne)gerovę, nors abu yra persipynę. Jei asmens socializacija vyks materialinio nesaugumo sąlygomis, jos kompleksiskai paveiks ir kitus asmens gyvenimo požiūrius bei suvokimus. Didelė tikimybė, kad materialinio (ne)saugumo jausmas paveiks asmens teigiamą arba neigiamą požiūrį ir į migrantus ar svetimšalius bei gali suformuoti stipresnius poreikius turėti autoritariškai valdomą valstybę ir nekritišką pagarbą autoritetams. Priešingai, stiprėjančios saviraiškos vertybės signalizuoja apie visuomenės ekonominio saugumo sąlygas.

KOHORTOS HIPOKRIZINĖJE SOVIETINĖJE VISUOMENĖJE

Hipokrizija sovietiniu laikotarpiu buvo tapusi viešo elgesio praktinės sąmonės dalimi. Dauguma sovietinę visuomenę tyrinėjusių mokslininkų (Katiliūtė-Boydston, Dalia 1996; Gal, Kligman 2000: 51; Yurchak 2005; Outhwaite, W., Ray, L. 2005; Šutinienė 2014; Maslovskiy 2019; Leonavičius et al. 2021 ir kt.) teigia, kad sistemiskai formuojama hipokrizija buvo tapusi viešosios erdvės kasdieninės rutinos dalimi *for ever*, todėl paskutiniajai į socialinę brandą žengiančiai kohortai daugeliu atveju ji turėjo būti savaime suprantama duotybė. Ją auklėjusi tėvų karta buvo gimusi sovietinėje sistemoje, gavusi visą sovietinės socializacijos paketą (darželis,

mokykla, darbovietė) arba gyvenimo kelio (angl. *life course*) kursą, susijusį su intensyviu socialinės integracijos visuomenėje ir asmens tapatybės formavimosi procesu.

Taikant *žmogaus raidos* teoriją 16–22 m. kohortos tyrimui, galima teigti, kad paskutiniu metu sovietinės valstybės dešimtmečiu ji turėjo patekti į santykinai stipresnę nei vyresnės kohortos emancipacinių poreikių bei sovietinės sistemos formuojamos hipokrizinės sąmonės sąveiką. Vėlyvasis sovietmetis (1964–1988) pažymėtas skurdžia, bet santykinai stabilia politine, socialine ir ekonomine³ tvarka, kai niekas nepuoselejo vilčių, kad ši sistema kada nors subyrės. Ką tokioje sąveikoje rinkosi kiekvienas minimos kohortos atstovas?

METODOLOGIJA

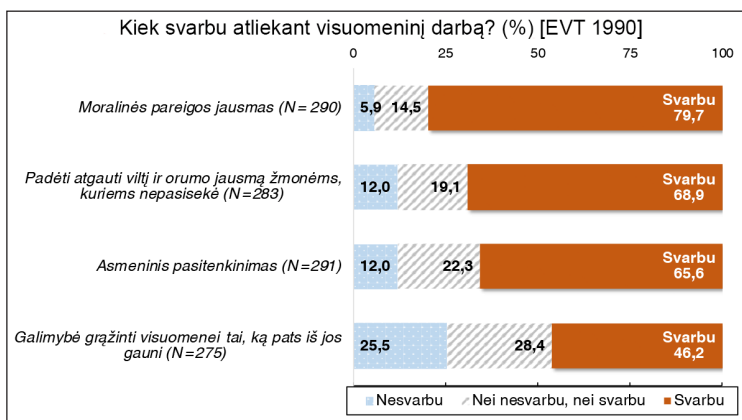
Analizuoti 1990 m. *Europos vertybių tyrimo* (EVT 1990) Lietuvoje duomenys. Pasirinkti keturi klausimai, kuriais reitinguojami motyvai, skatinantys asmenis užsiimti neapmokamu visuomenei naudingumu darbu, 11 klausimų apie tai, kokios vertybės svarbiausios ugdant vaikus, penki klausimai, atskleidžiantys, kiek pateisinama su etinėmis normomis besikertanti elgsena, ir šeši klausimai, ko per artimiausią dešimtmetį turėtų siekti Lietuva kaip visuomenė. Pirmieji klausimai atskleidžia asmens santykį su visuomene, solidarumą ir jos motyvus per neapmokamo darbo visuomenei vertinimą, antrieji – tam tikrą vertybinę hierarchiją ir netiesioginį požiūrį, kokios vertybės visuomenei turėtų būti svarbios galvojant apie tolimesnį vystymąsi, tretieji nusako viešosios moralės kanonų ribas, o iš paskutinio klausimų pogrupio bus kuriami trys indeksai, apibendrinantys materialių-pomaterialių vertybių aibę pagal R. Ingleharto pasiūlytą koncepciją ir metodologiją. Visi išskirti ir naudojami kintamųjų pogrupiai analizuojami tarp tikslinės kohortos ir „likusios Lietuvos“⁴ įprastais dvimačiais statistiniais metodais, o juos papildyti pasitelkiami efekto dydžiai, kurie atskleidžia, kokių efektu pasižymi amžiaus veiksnys siekiant paaiškinti skirtumus tarp nagrinėjamų klausimų. Papildantis metodas – kategorinis pagrindinių komponentų analizės (KPKA) (angl. *categorical principal components / CATPCA via Optimal Scalling*) metodas atskleidžia latentinę amžiaus ir analizuojamų klausimų pogrupių struktūrą, šių kintamųjų tarpusavio panašumus ar tikėtinus skirtumus pateikiant vizualiai patraukliu būdu. Dar viena svarbi pastaba dėl kohortos ir kartos sąvokų. Mūsų tyrimuose pasirinkta siauresnė amžiaus grupė, todėl vartosime laisviau skaidomą amžiaus *kohortos* sąvoką. Siekiant detaliau apžvelgti sąsajas tarp motyvų vertinimo ir amžiaus, anksčiau naudotas dvinaris amžiaus kintamasis, dalinantis Lietuvą į 16–22 m. kohortą, kuri yra labiausiai dominantanti šioje studijoje, ir vyresnius asmenis, yra pakeičiamas į segmentuotą penkių kohortų kintamąjį. Kintamajame paliekama originali 16–22 m. kohortos amžiaus apibrėžtis, o likusieji respondentai yra suskirstyti į kategorijas dešimtmečiais pagal jų amžių⁴. Šis detalesnis kohortos kintamasis bus pasitelkiamas tik KPKA rezultatams aptarti.

VIEŠOJI MORALĖ IR SOCIALINIS SOLIDARUMAS

Lietuvos gyventojų 1990 m. EVT buvo klausta, kokiais motyvais vadovaudamiesi žmonės imtųsi neapmokamo visuomeninio darbo (žr. 1 pav.). Dauguma teigė, kad svarbiausias visuomeninio darbo motyvas yra *moralinės pareigos jausmas* (79,9 %), antras pagal dažnumą – *padėti*

³ Sovietmetį tyrinėjusių mokslininkų gausūs empiriniai duomenys patvirtina dalies visuomenės subjektyviai išgyventą santykinį saugumą (Leinartė, Žilinskienė, Kraniauskienė, Šutinienė, Gečienė 2014).

⁴ Segmentuotos penkios kohortos tokiais amžiaus ir metų rėžiais: 16–22 m. [1968–1974], 23–32 m. [1958–1967], 33–42 m. [1948–1957], 43–52 m. [1938–1947], 53 m. ir vyresni [1937 m. ir vėliau].

1 pav. Visuomeninio neapmokamo darbo motyvų vertinimais Lietuvoje

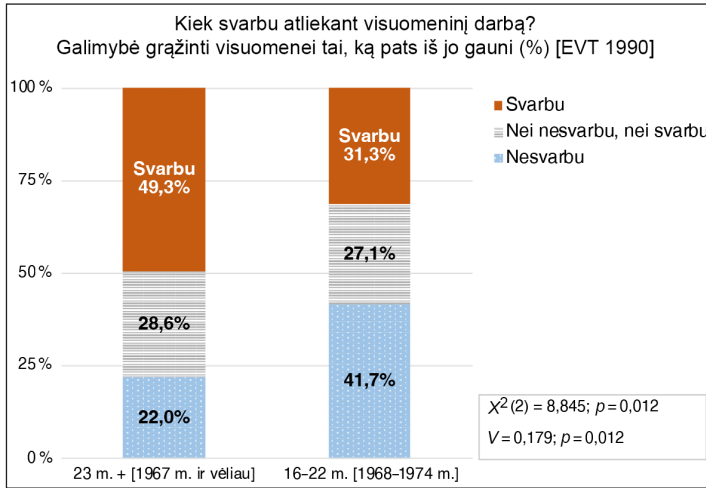
atgauti viltį ir orumo jausmą žmonėms (68,9 %), trečias – asmens vidinio pasitenkinimo jausmas (65,6 %), pagal turinį artimas antram ir pagal kiekybę nelabai nutolęs nuo antro liudytų apie stiprią socialinės veiklos prasmę ir socialinio solidarumo jausmą.

Rečiausias motyvas – galimybė grąžinti visuomenei tai, ką pats iš jos gauni – 46,2 %. Motyvas gana prieštaringas. Kaip minėjome, beveik 80 % respondentų sutinka, kad jiems būtų svarbu pasidaruoti neatlygintinai dėl *moralinio įsipareigojimo jausmo*, kuris rodytų socialinio solidarumo jausmą. R. Ingleharto teorijoje stiprus solidarumo jausmas siejamas su pomaterialinėmis vertybėmis, būdingomis pasiturinčiai visuomenei. Kita vertus, mažiau nei pusei respondentų (46,2 %) yra svarbus motyvas neatlygintinai padirbėti, nes norėtų grąžinti tai, ką patys gavo iš visuomenės. Ar tai reikštų, kad 46,2 % prisipažįsta kažką gavę iš visuomenės, 25,5 % šis motyvas nesvarbus, nes iš visuomenės nieko negavo, o 28,4 % šis motyvas iš viso nieko nesako?

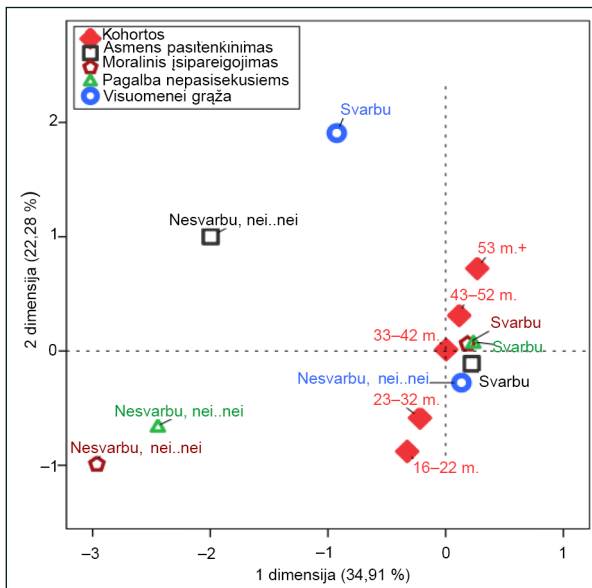
Buvo lyginama, ar tarp šių vertinimų esama skirtumų tarp jauniausios ir likusios visuomenės. Nei vieno motyvo atveju nebuvo aptikti reikšmingi skirtumai, išskyrus vertinant grąžos galimybę visuomenei, tai, ką pats iš jos gauni kaip neatlygintino darbo motyvą. Individualaus sąmoningo įsipareigojimo kolektyvui motyvo vertinimai (žr. 2 pav.) išsiskiria ($\chi^2(2, 275) = 8,845; p = 0,012$) – šis įsipareigojimas gerokai mažiau kaip svarbus veiksnys vertinamas jauniausios kohortos (31,3 %) nei vyriausios (49,3 %). Tiesa, amžius čia turi silpną efektą vertinimų skirtumams paaiškinti ($V_c = 0,179; p = 0,012$).

Ar 31,3 % jauniausiųjų respondentų renkasi šį motyvą, nes mano, kad skolingi visuomenei? Kodėl 41,7 % šis motyvas nesvarbus? Ar, jų manymu, iš visuomenės nieko negavo, ar altruistiškai savo darbą skiria visuomenei?

Į klausimą pamėginsime atsakyti remdamiesi kategorine pagrindinių komponenčių analize (KPKA), panaudodami kintamųjų pagrindinę normalizaciją apžvelgti ryšius tarp kohortų ir motyvų. Visos penkios Lietuvos visuomenės kohortos arba visa to laikmečio visuomenė (žr. 3 pav.) pritarė, kad moralinis įsipareigojimas visuomenei, pagalba nepasisekusiems asmenims yra asocijuojami kaip pagrindiniai neapmokamo darbo pasirinkimo motyvai, kai tokio darbo pasirinkimas nėra sietinas su grąžos pačiai visuomenei atidavimo motyvu. Vis dėlto

2 pav. Visuomeninio darbo kaip įsipareigojimo visuomenei vertinimo skirtumai tarp kohortų

3 pav. Visuomeninio darbo motyvų vertinimas ir kohortų KPCA

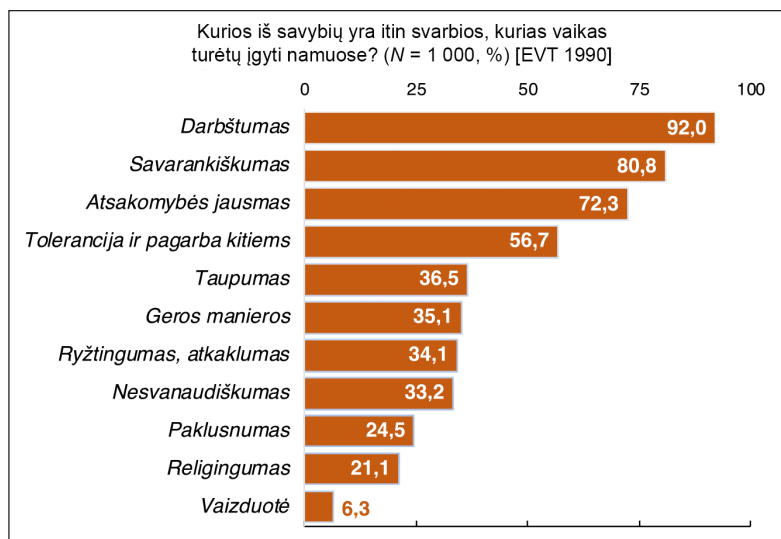
Naudota kintamojo pagrindinė normalizacija. Iš viso: vidutinė Cronbacho alfa 0,813, tikrinė reikšmė 2,859; 57,19 %

labiausiai būdinga tai vidurinėms amžiaus kohortoms o mažiausia sietinas su vyriausia (53 m. ir vyresni) ir jauniausia (16–22 m.) kohortomis. Kategorijų išsidėstymas ne tik rodo tendenciją, kad kuo vyresnis amžius, tuo labiau visuomeninis darbas siejamas kaip imperatyvi duoklė visuomenei, bet ir tai, kad jauniausia kohorta linkusi menčiau vertinti moralinį įsipareigojimą padėti gyvenime nepasisekusiems asmenims, palyginti su kitomis kohortomis. Galima daryti prielaidą, kad jauniausios kohortos atstovai rečiau renkasi *galimybę grąžinti visuomenei tai, ką iš jos gauna* motyvą, nes mano, kad nėra skolingi visuomenei.

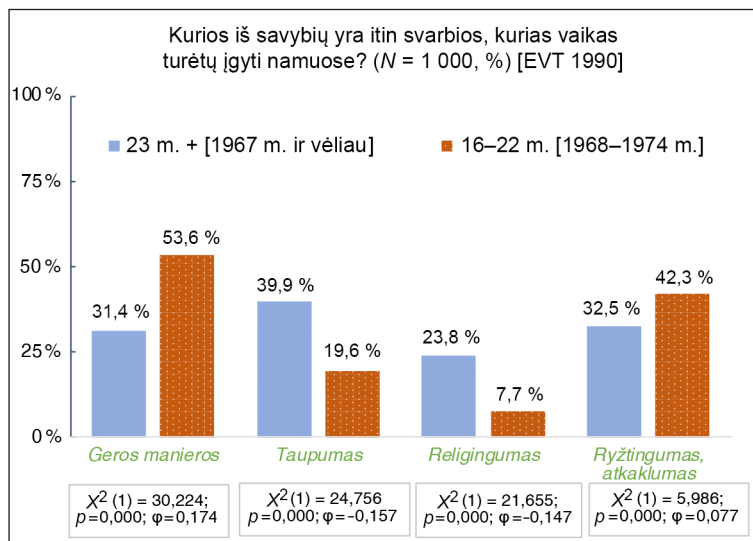
PRIORITETINIS VAIKŲ VERTYBINIŲ NUOSTATŲ UGDYMAS

Remiantis *žmogaus plėtros* teorija, 1990 m. dominavo materialinės vertybės (žr. 4 pav.), bet prie jų prisišlieja puikiai vertinama tolerancija, kuri būdinga pomaterialinei orientacijai. Ypač nuvertinama pomaterialiniam vertybių tipui būdinga vaizduotė.

Didžiausią efektą amžius turi gerų manierų ($\varphi = 0,174$), taupumo ($\varphi = 0,157$), religingumo ($\varphi = 0,147$), ryžtingumo ir atkaklumo ($\varphi = 0,077$) vertinimui, nors amžiaus veiksnio sąsaja su minėtų vertybių skirtumais visais atvejais yra silpnas (žr. 5 pav.). Jauniausia kohorta

4 pav. Ugdytinų vertybių vaikams hierarchija Lietuvos gyventojų požiūriu

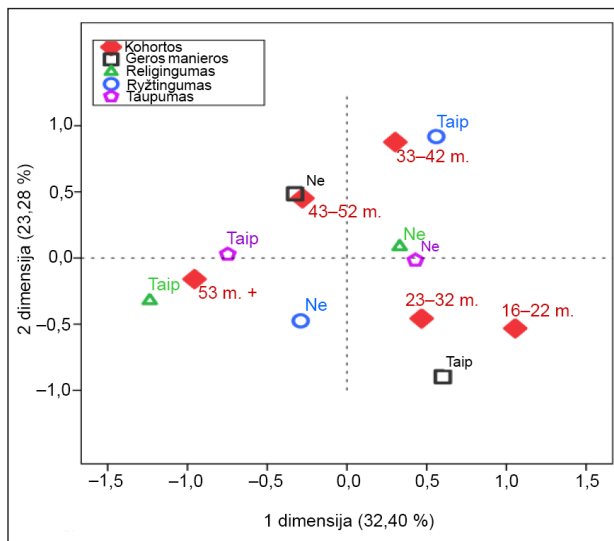
5 pav. Ugdytinų vertybių vaikams požiūriu skirtumai tarp kohortų

labiau vertina geras manieras, ryžtingumą ir atkaklumą nei vyresni, o taupumas ir religingumas yra išskiriamas vyresnės kohortos. Taigi šių vertybių pasiskirstymas iš dalies patvirtina *žmogaus plėtros* teoriją, pagal kurią jaunesnės kohortos yra labiau pomaterialinės, bet tas skirtumas gana silpnas.

Tiek jauniausiai, tiek artimai (23–32 m.) kohortoms yra svarbus gerų manierų ir mažiau svarbūs religingumo bei taupumo vertinimai, ypač lyginant su vyriausia karta (53+ m.) (žr. 6 pav.). Pastarajai ypač svarbus religingumas ir taupumas kaip dorovinis vaikų auklėjimo pagrindas. Tuo tarpu vidurinės amžiaus grupės jau linkusios at mesti geras manieras kaip vertybes (ypač 43–52 m. kohorta) bei vertinti ryžtingumą ir atkaklumą kaip vertybę (ypač svarbu 33–42 m. kohortai). Akivaizdu, kad vyriausia karta yra konservatyviausia. Religingumo ir taupumo kaita tarp kohortų rodytų, kad vertinimai susiję su visuomenės modernizacijos procesu – sekularizacija ir santykiniu stabilumu (žr. 6 pav.).

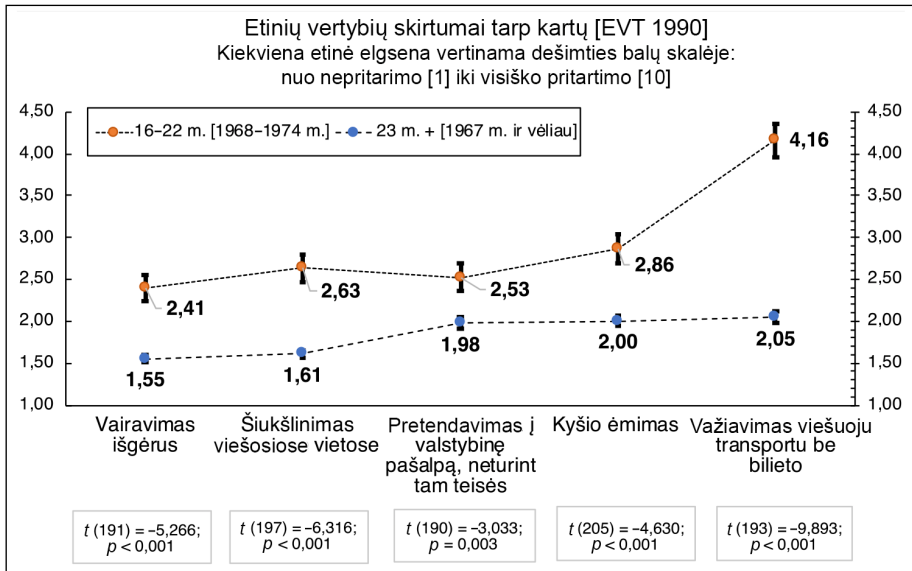
KOHORTŲ POŽIŪRIS Į VIEŠOSIOS MORALĖS PAŽEIDIMUS

Kitas svarbus kohortų požymis, kuris hipotetiškai keliamas kaip išskiriantis rodiklis, yra etinės vertybės. R. Žiliūkaitė ir kt. (2016) savo studijoje įvardija tai kaip viešosios moralės nuostatas (žr. 7 pav.). Matomi reikšmingi (nors ir nežymūs) skirtumai tarp tikslinės analizuojamos 16–22 m. kohortos ir „likusios“ visuomenės. Visais galimo nusižengimo atvejais „liberalesnė“ ir lankstesni viešosios moralės kanonams yra jauni, palyginti su vyresniais, respondentai, kurių vidutinis vertinimas yra artimas visiškam tokio elgesio nepateisinimui. Kohortos turi skirtingą efektą aiškindamos elgsenos skirtumus: Glasso delta efekto rodiklis atskleidžia, kad išskirtos kohortos turi didelį efektą aiškindamos skirtumus važiavimo be bilieto viešuoju transportu ($\Delta_G = 1,162$), vidutinį efektą šiukšlinimo viešosiose vietose ($\Delta_G = 0,734$), vairavimo išgėrus ($\Delta_G = 0,684$), silpną efektą kyšio ėmimo ($\Delta_G = 0,487$) ir pretendavimo dėl neteisėtos pašalpos ($\Delta_G = 0,317$) atvejais.

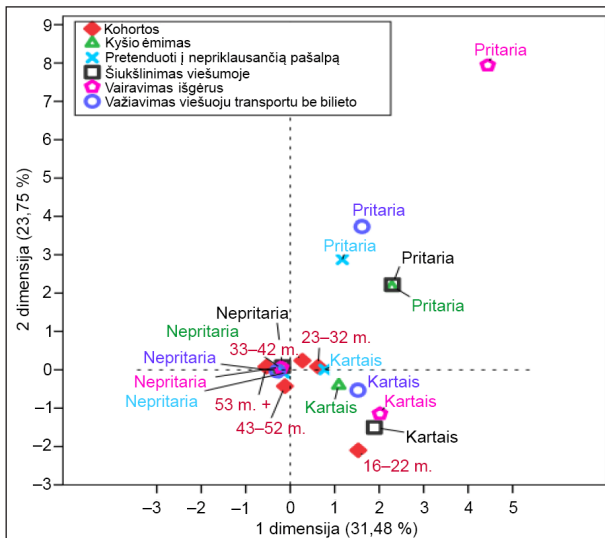
6 pav. Ugdytinių vertybių vaikams vertinimas ir kohortų KPKA

Naudota kintamojo pagrindinė normalizacija. Iš viso: vidutinė Cronbacho alfa 0,352, tikrinė reikšmė 1,392; 27,84 %

7 pav. Elgsenos, pažeidžiančios etines nuostatas, vertinimų skirtumai tarp kohortų

Visi viešosios moralės paminėti veiksniai skiria kohortas (žr. 8 pav.). Didžiausias skirtumas tarp jauniausios ir likusių kohortų. 16–22 m. kohorta labiausiai pateisina momentinį šiukšlinimą ir vairavimą išgėrus, palyginti su kitomis kohortomis, bet mažiau skiriasi vertindama pretendavimą į neteisėtą pašalpą ir kyšio ėmimą. Vyresni nei 43 m. linkę niekada nepritari nei vienai viešąsias etines normas pažeidžiančiai elgsenai.

8 pav. Elgsenos, pažeidžiančios etines nuostatas, vertinimas ir kohortų KPKA

Naudota kintamojo pagrindinė normalizacija. Iš viso: vidutinė Cronbacho alfa 0,476, tikrinė reikšmė 1,657; 27,62 %

VISUOMENĖS MATERIALISTINĖS IR POMATERIALISTINĖS VERTYBINĖS NUOSTATOS

R. Inglehartas pateikia savitą ir jau gana plačiai socialiniuose moksluose naudojamą trijų indeksų metodologiją. Visi trys indeksai kinta nuo 1 iki 3 balų, kai 1 atitinka materialias, 2 – mišrias, o 3 – pomaterialias vertybines orientacijas. Tokia originali ir standartinė materialių-pomaterialių vertybinių orientacijų indeksų metodika naudojama Lietuvos (Žiliūkaitė ir kt. 2016) ir užsienio (Inglehart 1990, Wilson 2005, Sebastián 2011, Ippel et al. 2014) tyrimuose. EVT duomenys, atskleidė, kad didelė dalis respondentų patenka į mišrių vertybių pogrupį (pvz., I indekso – 72,6 %, II indekso – 60 % ir III indekso – 45,5 %), todėl siekiant mišrių vertybių pogrupį reprezentuoti ne kaip apibendrinančią įvairovę, o kaip diferencijuotą grupę ji buvo išskaidyta į dvi atskiras grupes pagal atnaujintą ir alternatyvią metodiką. Jeigu respondentas pirmiausia pasirinko materialų tikslą, o antru rinkosi pomaterialų, toks atvejis apibūdina mišrių, bet labiau materialių vertybinių prioritetų grupę, ir jeigu pirmu prioritetu rinkosi pomaterialų tikslą, o antru – materialų, tai tokie atvejai yra priskirtini mišrioms, bet labiau pomaterialioms orientacijoms (lentelė).

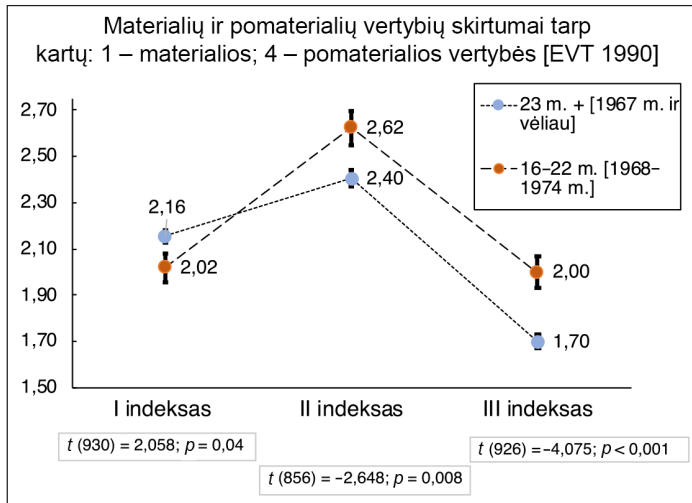
Lentelė. Materialių ir pomaterialių vertybinių orientacijų indeksų kompozicija

	I indekso reikšmės	II indekso reikšmės	III indekso reikšmės
	Siekti spartaus ekonominio išsivystymo (M)	Palaikyti tvarką šalyje (M)	Stabili ekonomika (M)
Kuris iš šių teiginių yra SVARBIAUSIAS / ANTRAS PAGAL SVARBĄ visuomenei per artimiausius dešimt metų?	Stiprinti šalies gynybines pajėgas (M)	Sudaryti žmonėms daugiau galimybių dalyvauti priimant svarbius vyriausybės sprendimus (PM)	Visuomenė, pagrįsta humaniškesniais santykiais (PM)
	Sudaryti žmonėms daugiau galimybių dalyvauti sprendžiant darbo ir vietos, kurioje gyvena, problemas (PM)	Kovoti su kainų augimu (M)	Visuomenė, kurioje idėjos vertinamos labiau nei pinigai (PM)
	Siekti sutvarkyti miestus ir kaimus (PM)	Užtikrinti žodžio laisvę (PM)	Kova su nusikalstamumu (M)

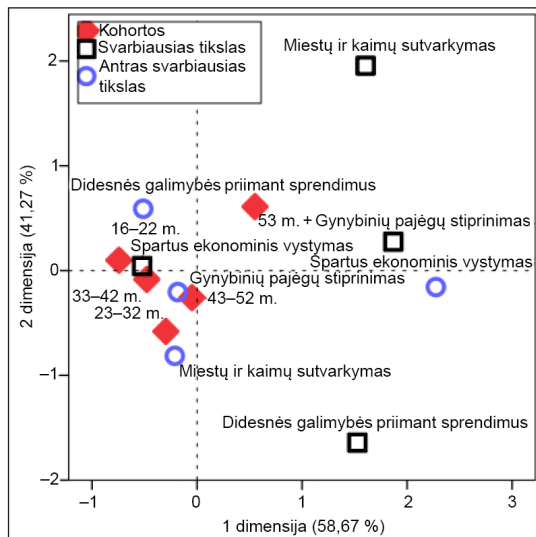
(M) – materialios vertybės, (PM) – pomaterialios vertybės. Naudoti 6 EVT 1990 klausimai: q530a–q535b.

I indekso atveju (žr. 9 pav.), tik vidutiniškai didesnėmis pomaterialiomis vertybinėmis pasižymi vyresnė kohorta ($\text{vid.}_I = 2,16$; $s. n. = 0,742$) nei jaunesnė ($\text{vid.}_I = 2,02$; $s. n. = 0,765$). Likusių indeksų verčių skirtumai tarp kohortų yra atvirkštiniai: II ir III indekso atvejais vyresnė kohorta ($\text{vid.}_{II} = 2,62$; $s. n. = 0,936$, ir $\text{vid.}_{III} = 2,00$; $s. n. = 0,880$) yra linkusi į materialias vertybines nuostatas labiau nei jauniausia kohorta ($\text{vid.}_{II} = 2,40$; $s. n. = 0,914$, ir $\text{vid.}_{III} = 1,70$; $s. n. = 0,827$). I indekso materialių-pomaterialių skirtumų tarp kohortų inversija, palyginti su kitais dviem indeksais, gali būti paaiškinta tik to indekso reikšmėmis – dauguma jaunimo pirmą prioritetą rinkosi santykinai daugiau ekonominio vystymosi nei vyresnė, kai kituose indeksuose materialioms vertybinėms orientacijoms priskiriami tikslai – šalies tvarkos palaikymas, kovojimas su kainų augimu, stabilios ekonomikos ir kovos su nusikalstamumu siekiai – labiau dominuoja tarp vyresnių asmenų. 10 pav. matome, kada 16–22 ir 33–42 m. kohortos rinkosi pirmą prioritetą – spartų ekonominį šalies vystymąsi.

Kitas I indekso skirtumų inversijos II ir III atveju tarp kohortų gali būti metodologinis instrumento netikslumas, nes R. Ingleharto pasiūlyta materialių ir pomaterialių vertybių

9 pav. Materialių ir pomaterialių vertybinių orientacijų skirtumai tarp kartų

10 pav. Materialių ir pomaterialių tikslų pasirinkimai ir kartų pagrindinių komponentų išsidėstymas I indekso atveju

Naudota kintamojo pagrindinė normalija. Iš viso: vidutinė Cronbacho alfa 0,499, tikrinė reikšmė 1.657; 49,97 %

indeksacijos metodika yra kartais vertinama kaip turinti trūkumų ar nevalidi, nes materialių–pomaterialių vertybių skalė yra per daug apibendrinanti daugiadimensinę vertybių struktūrą (Papadakis, Bean 1993; Braithwaite et al. 1996; Davis, Davenport 1999; Davis et al. 1999; Rossteutscher 2004). Skirtumai tarp kohortų nėra dideli, o patys vidurkiai reprezentuoja tarp abiejų amžiaus grupių polinkį link materialių vertybių, jeigu nežiūrima į pačių kohortų palyginimą tarpusavyje. Amžius turi mažą efektą – I indekso atveju $\Delta_G = 0,189$, II indekso – $\Delta_G = 0,241$ ir III indekso – $\Delta_G = 0,363$.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad II ir III indekso atvejais 16–22 m. kohorta rinkosi pomaterialias vertybes, kurios aiškiai deklaruoja emancipacinius prioritetus.

APIBENDRINIMAS

1990 m. Lietuvos visuomenė nepriklausomoje valstybėje gyveno vos keletą mėnesių, todėl realiai buvo juntamas sovietinio laikotarpio visuomenės patyrimas. Straipsnyje sugretinome 16–22 m. kohortos emancipacinius lūkesčius su sistemškai formuota ir sovietinio laikotarpio hipokrizija, buvusia įprasta viešojo gyvenimo elgesio „norma“. 1990 m. tarp kohortų nebuvo labai didelių vertybinių skirtumų, tačiau 16–22 m. kohorta, kaip ir buvo galima tikėtis pagal R. Inglehartą, labiau pabrėžė pomaterialias vertybes nei likusi visuomenės dalis. Tai ypač gerai atskleidžia II ir III indeksai, kai 16–22 m. kohorta labai aiškiai rinkosi emancipacines vertybes.

16–22 m. kohorta taip pat išsiskyrė motyvu dirbti neapmokamą visuomeninį darbą – *dėl galimybės grąžinti visuomenei tai, ką pats iš jos gauni*. Šį motyvą ji rinkosi rečiausiai (31,3 %), palyginti su likusia visuomene (49,3 %). 16–22 m. kohorta menkiausiai vertino moralinį įsipareigojimą padėti gyvenime nepasisekusiems asmenims, palyginti su kitomis kohortomis. Galima daryti prielaidą, kad jauniausios kohortos atstovai rečiau renkasi *galimybę grąžinti visuomenei tai, ką iš jos gauna* motyvą, nes mano, kad yra neskolingi visuomenei.

Atsakymus į klausimą – *kokias reikėtų ugdyti namuose vaikams vertybes* – išanalizavus daugiamatės atitikties analize (žr. 6 pav.) paaiškėjo, kad tiek 16–22, tiek 23–32 m. kohortos labiau pabrėžia gerų manierų svarbą, o religingumas ir taupumas jiems nesvarbus. 16–22 m. kohorta ypač skiriasi nuo 53+ m. kohortos, kuriai svarbios tradicinės religingumo ir materialinės taupumo vertybės.

Analizuojant viešąsias etines normas matomi reikšmingi skirtumai tarp tikslinės analizuojamos 16–22 m. kohortos ir „likusios“ Lietuvos. Tiesa, kohortos turi nevienodą efektą aiškinant elgsenos skirtumus: Glasso delta efekto rodiklis atskleidžia, kad išskirtos kohortos turi didelį efektą aiškinant skirtumus važiavimo be bilieto viešuoju transportu, vidutinį efektą šiukšlinimo viešosiose vietose, vairavimo išgėrus, silpną efektą kyšio ėmimo ir pretendavimo dėl neteisėtos pašalpos atvejais. Skeptiškesnė 16–22 m. kohortos pozicija, palyginti su vyresnėmis kohortomis, nėra tolygi – kuo socialiai moralės norma yra reikšmingesnė, tuo skirtumai tarp kohortų mažėja. Vis dėlto 16–22 m. kohorta visais penkiais dorovinio pasirinkimo atvejais yra labiau palanki nusizengimui nei vyresnės kohortos. Ar tai reikštų, kad sovietinės sistemos formuojamas hipokrizijos reiškinys buvo labiau būdingas paskutiniajai sovietinės eros 16–22 m. kohortai? Juk anoniminis pritarimas normų pažeidimams reikštų, kad viešojoje erdvėje jie dažniau linkę apsimesti.

Tai, ką E. Goffmanas (2000) teigia apie visą viešosios erdvės organizuotą socialinį gyvenimą, reikalingą bet kurių priskirtų (*prescribed*) socialinių situacijų sąveikai, galima pasakyti ir apie specifiską bei savitai „priskirtą“ sovietinio laikotarpio visuomenės hipokriziją. Jeigu žmonės pritaria šioms viešosios erdvės nurodymams, jų sutarimas dėl atitinkamų ženklų ir nuostatų negali peržengti konkrečių socialinių situacijų. Visi žinojo, ką viešumoje reikia kalbėti ir kaip elgtis įvairiose situacijose, todėl bet koks nukrypimas nuo tarsi „priskirto“ elgesio galėjo sukelti tarpusavio santykio neapibrėžtumą ir komplikuoti komunikaciją. Nors 16–22 m. kohorta savo vertybinėmis orientacijomis ypač neišsiskyrė iš kitų amžiaus kohortų, vis dėlto labiau deklaravo emancipacinius siekius. Kadangi tuo pat metu teigė didesnę pritarimą viešųjų normų pažeidimams, tai, tikėtina, turėjo ir didesnę polinkį hipokrizijai. Toks ryškesnės emancipacijos ir hipokrizijos polinkis galėjo reikšti ir stipresnę 16–22 m. kohortos poreikį savitai, mažiau ribojamai individualizmo raiškai bei santykinai stipresnę gėrio ir blogio reliatyvumo pojūtį. Didesnis jaunosios kohortos asmens poreikis išsilaisvinti savitai susijęs su požiūriu labiau toleruoti viešųjų normų pažeidimus.

Literatūra

1. Braithwaite, V.; Makkai, T.; Pittelkow, Y. 1996. 'Inglehart's Materialism-Postmaterialism Concept: Clarifying the Dimensionality Debate Through Rokeach's Model of Social Values', *Journal of Applied Social Psychology* 26(17): 1536–1555. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1996.tb00085.x>
2. Davis, D.; Davenport, C. 1999. 'Assessing the Validity of the Postmaterialism Index', *The American Political Science Review* 93(3): 649–664.
3. Davis, D.; Dowley, K.; Silver, B. 1999. 'Postmaterialism in World Societies: Is It Really a Value Dimension?', *American Journal of Political Science* 43(3): 935–962.
4. Goffman, E. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniniame gyvenime*. Vilnius: Vaga.
5. Grendstad, G.; Selle, P. 1997. 'Cultural Theory, Postmaterialism, and Environmental Attitudes', in *Culture Matters. Essays in Honor of Aaron Wildavsky*, eds. R. Ellis and M. Thomson. Oxford: Westview Press.
6. Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Inglehart, R. F. 2008. 'Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006', *West European Politics* 31(1–2): 130–146.
8. Inglehart, R.; Baker, W. E. 2000a. 'Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values', *American Sociological Review* 65(1): 19–51.
9. Inglehart, R. 2000b. 'Globalization and Postmodern Values', *The Washington Quarterly* 23(1): 215–228.
10. Inglehart, R. 2000c. 'Culture and Democracy', in *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, eds. L. E. Harrison and S. P. Huntington. New York: Basic Books.
11. Inglehart, R.; Klingemann, H. D. 2000d. 'Genes, Culture, Democracy, and Happiness', in *Culture and Subjective Well-Being*, eds. E. Diener and E. M. Suh. Cambridge, MA: MIT Press, 185–218.
12. Ippel, L.; Gelissen, J. P. T. M.; Moors, G. B. D. 2014. 'Investigating Longitudinal and Cross Cultural Measurement Invariance of Inglehart's Short Post-materialism Scale', *Social Indicators Research* 115: 919–932. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0241-y>
13. Katiliūtė-Boydston, D. 1996. „Lietuva ir Vakarų lietuviai: susikalbėjimo kliūtys ir galimybės“, *Naujasis Židinys-Aidai* 7–8: 444–449.
14. Kraniauskienė, S. 2009. „Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai“, iš *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės* (red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 259–296.
15. Kraniauskienė, S. 2014. „Sovietmečio nostalgija pakitusios kasdienybės (ir) ideologijos kontekste“, iš D. Leinartė, L. Žilinskienė, S. Kraniauskienė, I. Gečienė. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
16. Leinartė, D.; Žilinskienė, L.; Kraniauskienė, S.; Šutinienė, I.; Gečienė, I. 2014. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Leonavičius, V.; Žilys, V.; Baltrušaitytė, G. 2021. *Hibridinė sovietinio laikotarpio Lietuvos visuomenės modernizacija*. Kaunas: Vitae Litera.
18. Maslovskiy, M. 2019. 'The Soviet Version of Modernity: Weberian and Post-Weberian Perspectives', *Russian Sociological Review* 18(2): 174–188.
19. Mikulionienė, S. 1999. „Išėjimas iš tėvų šeimos“, iš *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris* (red. V. Stankūnienė). Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 22–25.
20. Mikulionienė, S. 2000. *Gyvenimo kelias: perėjimas į socialinę brandą*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
21. Outhwaite, W.; Ray, L. 2005. *Social Theory and Postcommunism*. Oxford: Balckwell.
22. Papadakis, E.; Bean, C. 1993. 'Popular Support for the Welfare State: A Comparison Between Institutional Regimes', *Journal of Public Policy* 13(3): 227–254.
23. Rossteutscher, S. 2004. 'Explaining Politics: An Empirical Test of Competing Value Measures', *European Journal of Political Research* 43: 769–795.
24. Sebastián, V. 2011. 'Materialism, Postmaterialism and Agenda-Setting Effects: The Values–Issues Consistency Hypothesis', *International Journal of Public Opinion Research* 23(4): 437–463. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edr018>
25. Stankūnienė, V.; Baublytė, M.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. 1999. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
26. *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės* (red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

27. Štutienė, I.; Trinkūnienė, I. Vosyliūtė, A. 2003. *Socialinė atmintis, minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas.
28. Wallerstein, I. 2000. 'From Sociology to Historical Social Science: Prospects and Obstacles', *The British Journal of Sociology*. 51(1): 25–35.
29. Wilson, M. S. 2005. 'A Social-Value Analysis of Postmaterialism', *The Journal of Social Psychology* 145(2): 209–224. DOI: 10.3200/ SOCP.145.2.209-224.
30. Žiliūkaitė, R.; Poviliūnas, A.; Savicka, A. 2016. *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
31. Yurchak, A. 2005. *Everything was Forever, Until it Was no More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

VYLIUS LEONAVIČIUS, APOLONIJUS ŽILYS

The Hypocritical Consciousness and the Emancipatory Aims of the Soviet Society

Summary

The material and the post-material values of the young generation in the last Soviet decade are analysed according to the theory of human development and compared with the values of the rest of the society. They are further analysed in light of hypocritical dispositions that developed systematically during the Soviet period. The study uses the data of the European Value Survey of 1990. The youngest cohort more preferred post-material values and declared emancipatory aims, but also was more in favour of breaking social norms than the older generation.

Keywords: hypocrisy, society of soviet period, materialistic and post-materialistic values